

Araştırmalar

-İnsan Bilimleri Araştırmaları-

Yıl: 5, sayı: 12, 2004/2

Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da EHL-İ BEYT İLE İLGİLİ İNANÇ MOTİFLERİ

M. Saffet SARIKAYA*

Abstract:It is seen that Kabuls relative to Hz. Ali, Ehl-i Beyt and other imams, which are mentioned in Şerhu Hutbeti'l-Beyân written in the 2nd half of the 15th century by Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, are greatly formed according to the tradition of Şîî İmamiye. Accordingly, the 12 imam, velayet owners, are hüccets elected for humans and protected from sins. It is necessary to love, to respect and to follow them.

Giriş

Şerhu Hutbeti'l-Beyân; Hz. Ali'ye nispet edilen *Hutbetü'l-Beyân* adlı bir hutbenin açıklamasını içerir. Şîî bibliyografya kitabı *ez-Zerî'a*'nın verdiği bilgilere göre, birincil kaynaklarda yer almayan bu hutbeye ancak ikincil üçüncül kaynaklarda yer verilmiş; hutbenin Farsça ve Arapça şerhleri yapılmıştır.¹ Türkçe şerhi yapan Seyyid Hüseyin de bu hutbenin çeşitli mahfillerde okunduğunu ve kendisinin bunu birkaç defa dinlediğini; ancak, Anadolu'da bunun bilinmediğini ifade ederek, mü'min kardeşlerinin Şâh-ı Vilâyet Murtazâ Ali'nin kim olduğunu öğrenip, ona tam muhabbet kılmaları için hutbeyi Türkçe şerh ettiğini belirtir.²

Şerhu Hutbeti'l-Beyân Alevî-Bektaşî çevrelerde bilinen, bazı araştırmacılar tarafından görülen, ancak bilimsel neşri ilk defa tarafımızdan yapılan bir eserdir.³ Bektaşilikle ilgili ilk çalışmayı yapanlardan J. K. Birge,

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Isparta.

¹ Aga Bozorg-ı et-Tehrânî, *ez-Zerî'a ilâ Tesânifi's-Şîa*, tah. Dr. Ali Nakî el-Muzevî, Tehrân-İrân (1968/1387), VII, 200-201.

² Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Süleymaniye Ktp, Laleli 1496, vr. 5a.

³ Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân, İnceleme-Metin*, haz. M. Saffet Sarıkaya, Fakülte Kitapevi, Isparta (2004), ss. LXIII+303. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 1496 numaralı nüsha esas olarak hazırlanmıştır.

çalışmasında *Şerhi* görmüş ve ilk yirmi beş sözü naklederek kendisine göre Bektaşilerin Hz. Ali kabulleriyle ilgili bazı çıkarımlarda bulunmuştur.⁴ A. Gölpınarlı, bu *Şerh*'in Alevî Bektâşilerde pek meşhur olduğunu ve vaktiyle her Bektâşi tekkesinde bir, hatta birkaç nüshası bulunduğunu belirtir.⁵ Yusuf Ziya (Yörükân) da eserin, farklı Alevî çevrelerde bilindiğini, saygıyla okunduğunu ve muhtevasının -muhtemelen otantisesi, tarihi gerçekliği ve çelişkileri düşünülmeden- çeşitli vesilelerle dede ve babalar tarafından anlatıldığını belirtmektedir.⁶ Nitekim Kütüphanelere intikal eden tespit edebildiğimiz otuz beş nüshasının bulunması şerhin asırlarca Alevî-Bektâşi çevrelerinde etkin olduğunu göstermektedir. Eser yakın tarihte R. Tanrıku tarafından neşredilmiştir.⁷

Eseri Türkçeye çeviren müellif, tam adını vr. 4b'de "*Şeyh Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî afâllahu anhumâ*" olarak vermekte, yeri geldikçe söylediği şiirlerin ikisinde "Seyyid" mahlasını kullanmaktadır. Ancak bu adlardan hareketle ne onun ne de babasının kimliği hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. *Fütüvvetnamesinde* Fatih Sultan Mehmed'e övgülerde bulunmasından ve Osmanoğulları şeceresini Fatih'e kadar getirmesinden hareketle IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır.⁸ Nereli olduğu belli değildir; ancak biz, özellikle *Şerh*'deki verilerden hareketle Orta Anadolu'da yaşamış olabileceğini düşünüyoruz.⁹

Fütüvvetname'sinde verdiği fütüvvet silsilesi ve *Hutbetü'l-Beyân Şerhi*'nde atıfta bulunduğu kişi ve eserler, onun tasavvufî çevresi hakkında bazı ip uçları vermektedir. Silsileye göre; Sayyadoğlu Şeyh Ali'den fütüvveti alan Seyyid Hüseyin'in silsilesindeki altıncı kişi Pîr Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98)'dir.¹⁰ Nitekim müellif de, *Şerh*'te Pîr Ömer Halvetî'ye atıfta bulunur. Yine Seyyid Hüseyin eserinde Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfân*'ından iki şiirini nakleder. Şeyh Vefâ el-Konevî (896/1490), Abdullatif Kudî (856/1452)'nin halifesidir ve Zeyniyye tarikatını yaymak için İstanbul'a gönderilmiş, dönemin sûfî çevrelerinde bilinen ve itibâr edilen bir şahsiyettir. Yine o, fütüvvet çevresinde tanınan Abdurrezzak Kâşânî (730/1329)'nin *Te'vilât-ı Kur'an*'ından da

⁴ J. Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul (1991), 158-163.

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, "Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, XVII, Nu: 1-4, (1955-56), 30. Yazar burada eser hakkında "Ali'ye isnat edilen yetmiş iki sözden meydana gelmiş bir hutbenin, mümkün olduğu kadar şeriata uydurulmak gayretiyle ve zoraki tevillerle yazılmış bir şerhidir" demektedir.

⁶ Y. Ziya Yörükân, *Anadolu'da Tahtacılar ve Aleviler*, haz. T. Yörükân, Ankara (1998), 123-125.

⁷ Bkz. *Hutbetü'l-Beyan*, çev., Raşit Tanrıku, Ayyıldız Yayınları, Ankara (1999), ss. 312. Eser her nasılsa iki cilt bir arada tertip edilmiş ve oldukça amatörce hazırlanmıştır. Eserin diğer yazma nüshaları hakkında bkz., Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, XV-XVII.

⁸ Gölpınarlı, "Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", 30.

⁹ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, XI-XII.

¹⁰ Gölpınarlı, "Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", 36-37. (Metin içinde 85b-86a). Gölpınarlı burada silsilenin bir değerlendirmesini de yapmaktadır. Pîr Ömer Halvetî, Halvetî tarikatının kurucusu kabul edilir.

iktibâslarda bulunur. Bütün bunlar Seyyid Hüseyin'in fütüvvet ehli olduğunu, Kübrevî-Halvetî kökenli sûfi gruplarla ilişkilerini hatta bunlardan birine mensup olma ihtimalini gösterir.

Bu Kübrevî kökenli tarikatlardan birisi de Safeviyyedir.¹¹ Eserin içeriğinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi oluşu, on iki imam ve bunların masumiyeti, Hz. Ali'yle ilgili hususlarda ayetlerin Şîî geleneğe uygun tefsiri, on ikinci imamın mehdî olarak kabulü gibi bariz Şîî unsurlar ve inanç motifleri bulunmaktadır. Bu durum Seyyid Hüseyin'in Safevîlerle ilişkisini de muhtemel kılmaktadır. Müellifin mehdînin 900 hicri civarında zuhur edeceğine dair kehaneti de onun bir Safevî müridi ve propogandisti olma ihtimalini göstermektedir. Nitekim *Şerhin*, kendisinden sonra yazılan *Buyruk* ve *Fazîletname* gibi eserlerle benzer muhtevaya sahip oluşu, bu ihtimâli artırmaktadır.¹²

Bu ihtimali dikkate aldığımızda *Şerhin*, yazıldığı zamana bakarak Anadolu'daki bazı tarikat çevreleri, özellikle Safevî-Şîî propogandasının yapıldığı çevrelerde, Hz. Ali ve on iki imamla ilgili kabullerdeki Şîî kaynaklı farklılaşmanın tezâhürlerini yansıtan ilk eserlerden olduğu, dolayısıyla Alevî farklılaşmasının belirlediği süreçte önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Alevîliğin oluşumunda Hz. Ali ve on iki imam yani Ehl-i Beyt ile ilgili kabuller neredeyse temel farklılaşma noktasını teşkil eder. *Şerh*, bütün bu inanç motiflerini bizzat Hz. Ali'nin ağzından dile getiren, Kur'an ayetleri ve Peygamber sözlerine dayalı sûfiyâne bir yorumu içermektedir. Bununla birlikte Seyyid Hüseyin'in Kübrevî-Halvetî çevrelerle ilişkisini, ihvânını erkân ve âdâp bakımından bilgilendirme gayretini dikkate alırsak, eserin Anadolu sûfi geleneği içinde kaleme alındığını ve daha sonra Safevî-Şîî propogandasında kullanılmış olduğunu da söyleyebiliriz.

Daha önceki bir çalışmamızda¹³, esere göre Hz. Ali'nin nasıl anlaşılıp kabullenildiği hususunu değerlendirdiğimiz için, bu makalede sadece on iki imama sevgi ve saygı, onlara salât u selâmda bulunma, tevellî-teberrî ve on ikinci imam Muhammed Mehdî'yle ilgili kabulleri ele alacağız. Bununla birlikte Alevî-Bektâşilikteki Ehl-i Beyt kabulleriyle ilgili önemine binaen "*Ali ve ben bir nûrdanız*" rivayetinin "Lahmike sırrı"yla bağlantılı olarak Seyyid Hüseyin tarafından nasıl yorumlandığını göstermeye çalışacağız. İktibas ettiğimiz metinleri müellifin üslûbuna bağlı kalarak nispeten sadeleştirerek vereceğiz.

¹¹ Safiyyüddin Erdebîlî(760/1358-59)'ye nispet edilen tarikattır. O da yukarıda adı geçen bazı sûfiler gibi İbrahim Zahid Gilânî'den terbiye almıştır.

¹² Nitekim Osmanlı Devleti XVI. yüz yılın başlarından itibaren kendi topraklarındaki bu aleyhte propogandayı önleyecek tedbirleri almakta gecikmemiştir. Bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik-Bektâşilik*, Ankara (2003), 135-136, 204, 206 (BOA, MD 27/399/957; MD 28/349/883 nolu belgelere istinaden).

¹³ Bkz., M.S. Sarıkaya, "*Şerhu Hutbeti'l-Beyân'a Göre Hz. Ali ve Günümüz Alevî Kültürüne Yansımaları*", *Alevilik*, edit. Hava-İsmail Engin, İstanbul (2004),

Bulabildiğimiz rivayetlerin kaynaklarını göstermekle yetinerek kritiğini yapmayacağız.

İlk Yaratılış: Muhammed-Ali Nûru

Yaratılışı “*sen olmasaydın bu âlemi yaratmazdım*”¹⁴ rivayetine dayandıran Seyyid Hüseyin, “*ilk yaratılan benim nûrumdur*”¹⁵ rivayetiyle âlemlerin yaratılış sebebi olarak Hz. Muhammed’in yaratılışını; bu bağlamda “*Ali ve ben bir nûrdanız*”¹⁶ rivayetine istinaden, ilk yaratılışın bir parçasının da Hz. Ali olduğunu kabul etmiştir.¹⁷ Nûr sûresi 35. ayetin te’vîline istinaden Hz. Ali’yi “mişkât”, “çerâğ-ı dîn”, “mişbâhu’l-hedâ” olarak nitelendirerek ayette ifade edilen nûrun Muhammed ve Ali’den ibaret olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Böylece o, mirac dönüşü Rasûlullah’ın Hz. Ali’ye gösterdiği itibarı kıskanan Cebrail’e, diğer büyük meleklerin şahitliğiyle ilk yaratılış hatırlatarak, Hz. Ali’nin daha büyük olduğunu ispatlamıştır.¹⁹ Buna göre tasavvufta hakîkati Muhammediyye veya nûr-ı Muhammedî denilen ve Tanrıdan ilk taayün eden, ilk tecellî eden, akl-ı evvel konumundaki olguda Hz. Ali de nûr-ı velâyetle birlikte bulunur.²⁰ Mâna ve sûret âlemindeki bu birliktelik cismânî, maddî âleme de yansımıştır; sırasıyla peygamberlerdeki tezahüründen sonra Hz. Muhammed’in ve Hz. Ali’nin şahsında tecessüd etmiştir. Dolayısıyla nûr-ı Ali, Adem (as) ile mükerrem ve mescûd melek; Şît’te (as) fakr ile müselleme ve halife; İdris’de (as) rif’at bulup cennet mekan olmuştur. Nuh (as) ile duâları kabul edilip tufanda kurtuluş; Hûd (as) ile mansûr ve muzaffer olup yel ve tufanla ‘Âd kavmini helâk kılmıştır. İbrahim (as) ile Halîl olup Nemrûd’un ateşi ona gülistan olmuş; İsmail (as) ile kurban olmaktan kurtulup Cenâb-ı Hak’dan

¹⁴ Bu rivayetin kaynakları ve değerlendirmesi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara (2000), 121-123.

¹⁵ Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, tah. M. A. Ata, Beyrut (1992), II, 600; Süleyman el-Belhî, *Yenâbiu’l-Mevedde*, İstanbul (1302), 10. Ayrıca rivayetin kaynakları ve değerlendirmesi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları*, 125-126.

¹⁶ Süleyman el-Belhî, *Yenâbiu’l-Mevedde*, 10; M. K. eş-Şeybî, *es-Sıla beyne’t-Tasavvuf ve’t-Teşeyyü’*, 3. baskı, Beyrut (1982) *es-Sıla*, I, 62. Şîi literatürde de Âraf 157, Nûr, 35, Sâf, 8. ayetlerdeki “nûr” imamlara işaret olarak yorumlanır. Bkz. el-Küleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, 4. baskı, Beyrut (1401), I, 194, 442.

¹⁷ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 49. Tasavvuf literatüründe, zuhûra işaret olarak Allah’ın Zâhir isminin tecellîsiyle Hz. Muhammed’in âlemi aydınlatmasına işaretten “hakikat-i Muhammediyye” ve “nûr-ı Muhammedî” diye adlandırılan bu fikrin vahdet-i vücud telakkîsiyle de doğrudan ilgisi vardır. Konuyla ilgili değerlendirmeler, tartışmalar, İslâm öncesi ve sonrası Şîi, Sünnî kaynakları ve dinî dayanakları hakkında bkz. eş-Şeybî, *es-Sıla*, I, 478-485; Mehmet Demirci, “Nûr-ı Muhammedî”, *DEÜİFD*, İzmir (1983), I, 239-258.

¹⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 94-95. Aynı olguyu benzer şekilde Yemînî manzum olarak dile getirilir, bkz., *Faziletname-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, İstanbul (1325), 9, 79-83.

¹⁹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 117-118. Sırasıyla Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil’in yaşlarını soran Hz. Peygamber, onların en yaşlıları olan İsrâfil’e gördüğü en acâib şeyi sormuş, o da, büyük bir meydana çevgân oynayan iki kişi gördüğünü bunları tanıyıp bir anlam veremediğini söylemiştir. Rasûlullah da, “*bizdik, Ali’yle şeriat topuna vururduk*” diye cevap vererek, onlara Ali’nin kendisiyle birlikte yaratılmış olduğunu ima etmiştir.

²⁰ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 49.

koç kurban gelmiştir. Mûsa (as) elinde bir kuru ağaç ejderha olmuş ve sihirbazların hilelerini yutmuştur. Yûsuf (as) ile, kardeşlerinin öcünden ve zindan kuyularından kurtulup izzet bulmuştur. Dâvud (as) ile demiri mum gibi yumuşatıp zırh yapmış; Süleymân (as) dilinde insanlara cinlere, her türlü hayvanâta hatta havâyâ hükm etmiştir. Eyyüb (as) ile pek çok sıkıntıdan sonra sabırla sıhhat ve selamete kavuşmuş; Yûnus (as) ile balık karnına girip sonra kurtulmuştur. Circis (as) ile yetmiş kere katl olup yine hayat bulmuş davetine devam etmiş; İsâ (as) ile ölümler diriltip, kör ve dilsizleri iyileştirmiştir. Böylece o, “*bütûn peygamberlere delil*” olmuştur.²¹ Yine Hz. Peygamber’e ulaştırılan bir rivayette:

Ben ve Ali, Adem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah’ın yed-i kudretinde bir nûr idik. Allah Ademi yaratınca bizim nûrumuzu onun sulbüne nakletti ve bu nûr nesilden nesile Abdulmuttalibe gelinceye kadar intikâl etti. Abdulmuttalib’de iki kısım oldu; bir kısmı Abdullah’a bir kısmı Ebû Tâlib’e geçti. Ali bendendir, bende Ali’denim²²

denilerek durum Peygamber’in ağzından dillendirilmiştir. Seyyid Hüseyin *Fütüvvetnâmesinde* Gadîr-i Hum’u* anlatırken bu yansımayı somutlaştırır:

Hz. Peygamber minberdeyken, Ali’yi yanına çağırıp, ridâsının içine aldı. Bir vücuttan iki baş olarak göründüler. Ve şöyle buyurdu: “*Etin etimdir, kanın kanımdır, cismim cismimdir, rûhun rûhumdur.*”²³ Sahabeden birisi hased ile sordu ki: “*Ya Rasulallah, siz mübârek gömleğinizi çıkarın biz dahi görelim.*” Rasul (sav) mübarek teninden gömleği çıkardı, cümlesi gördüler ki, velînin ve nebînin cismi ikisinin bir olmuş idi. Dediler ki: “*Sadık(inandık) ya Rasulallah*”. Tekrar mübarek gömleğini giydi.²⁴

Alevî ve Bektâşilikteki meşhur “*lahmike lahmi*” sırrı bu rivayette ifade edilen Muhammed-Ali bütünleşmesidir.²⁵ Hak-Muhammed-Ali söylemi ise, olgunun ilk yaratılışla birlikte idrak edilen şeklidir.

Hz. Ali’nin velâyeti

Bu yaratılış anlatımında ilk ta’ayyün mertebesinin bir parçası olarak bu âlemde tezâhür eden nûr-ı Ali, kâmil insan özelliğiyle her türlü erdeme ve ahlakî

²¹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 11-12.

²² Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 114. Fuzûlî de *Hadikatü’s-Süedâ*’sında Hz. Ali’nin doğumunu bu rivayete uygun bir anlatımla dile getirir, bkz. *Hadikatü’s-Süedâ* haz. Ş.Güngör, Ankara (1987), 179-180.

* Gadîr-i Hum, Şîî geleneğe göre Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi kendi yerine tayin ve tavsiye ettiği olaydır. Ancak olay Alevî-Bektaşîlerin de dahil olduğu Anadolu tasavvuf kültüründe -Şîilikten farklı olarak- Hz. Ali’nin siyasî lider olarak değil, manevî velâyet önderi olarak tavsiye edildiği şeklinde anlaşılır ve değerlendirilir.

²³ Süleyman el-Belhî, *Yenâbi’u’l-Mevedde*, 129-130.

²⁴ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 80-81. Ayrıca krş., *Fütüvvetname-i Ca’fer Sâdık*, Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb. Nu: 101, v. 13b; *Fütüvvetname* Millet Ktb., Şer’iyye 900, vr. 2b-3a.

²⁵ Bk., *Buyruk*, nşr., S. Aytakin, Ankara (1958), 11.

üstünlüklere sahip, bilhassa “velâyet” vasfıyla diğer insanların en faziletlisi/ üstünüdür. Hakkın kulunu, kulun da Mevlâsını dost edinmesi, Allah ile kul arasında karşılıklı sevgi ve dostluk,²⁶ diye tarif edilen “velâyet”, Kur’an’da pek çok yerde geçer.²⁷ Velîlik, Allah’ı bilmek, dünya nimetlerinden yüz çevirerek, kul olarak Allah’a yaklaşmaktır. Esasen, nûr-ı Muhammedîye bağlı olarak nübüvvet vasfıyla birlikte bulunan nûr-ı velâyet, nübüvvetten sonra (yani Rasûlüllah’ın vefatından sonra) Hz. Ali’de devam etmiştir.²⁸ Bundan dolayı Hz. Ali, sâhibü’l-velâyet, şâh-ı velâyet, fazl-ı velâyet diye adlandırılır.²⁹ Velâyet Hz. Ali’den sonra evlatlarında yani on bir imamda devam eder. Hatemü’l-velâye on ikinci imam Muhammed Mehdîdir.³⁰

İmamların Huccet Oluşu

Yukarıda nûr-ı Muhammed-nûr-ı velâyetin tezhürü olarak peygamberlere huccet olduğu ifade edilen Hz. Ali, *Hutbetü’l-Beyan*’ın iki sözünde kendisi ve on bir evladının iki âlem, insanlar ve cinler için huccet olduğunu ifade etmiştir.

Ben, yer ve gök âlemi için Allah’ın huccetiyim.

Ben, cinler ve insanlar üzerinde Allah’ın huccetiyim.³¹

Müellif bu sözlerin Hz. Ali’nin dışındaki imamlar için de geçerli oluşunu Rasûlüllah’dan nakledilen rivayetlerle destekler:

Mü’minlerin imamları ve Allah’ın huccetleri benden sonra on ikidir. Hepsî Kureyş’tendir. Bunların ilki Ali’dir, sonuncusu Mehdîdir (Salâvâtullahi aleyhim ecma’in).³²

Ey insanlar yer yüzü huccetten hâli değildir. Ali ibn Ebî Tâlib benden sonraki ilk imamdır ve huccettir. Ve oğlum Hüseyin de Allah’ın huccetlerinden biridir, huccet kardeşi ve dokuz huccet atasıdır. Dokuzuncu Kâimdir, yani Muhammed Mehdîdir.³³

²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul (1991), 517-518.

²⁷ Bir örnek olarak, Kur’an, Yunus X/62-63. “İyi bilin ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman edip takvâya ermiş olanlardır”.

²⁸ Ancak burada, -aralarındaki etkilenmeyi kabul etmekle birlikte- Şîî düşünce geleneğindeki kabulle tasavvufî kabulü birbirinden ayırmak gerekmektedir. Şîî gelenek velâyeti siyasi liderlik anlamında kabul ederek imamet anlayışını buna göre geliştirmiş ve günümüzde *velâyet-i fakih* anlayışına ulaşmıştır. Tasavvufî gelenekte ise tanımında da ifade edildiği gibi velâyet Allah ile kul arasındaki manevî, mistik boyutlu bir ilişkidir; siyasi, dünyevî muhtevanın çok ötesinde bir gerçekliktir; hakikat makamının zirvesidir.

²⁹ Abdurrahman Güzel, *’Ali in Der Bektaschi-Dichtung, Namentlich Jener des 16. Jahrhunderts*, Wien (1972), 20-21.

³⁰ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 33.

³¹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 30, 32. Yirmi iki ve yirmi üçüncü söz. Bu ifadeler İmâmîyye Şiasının imamlarla ilgili kabullerine uygundur. Şîî literatürde imamların huccetliklerine dair bahisler ve müstakil kitaplar vardır. Örneğin bkz., Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, Kitâbu’l-Hucce, 168-438. Ayrıca krş., İlyas Üzüm, “Huccet”, *DİA*, XVIII, 451.

³² Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 30. Rivayetın benzerleri için bkz., Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, I, 525 vd. Yine on iki sayısını ifade eden bir rivayet için bkz., Ebû Davûd, Mehdî, I. Seyyid Hüseyin sayının on ki oluşunu ayete atıfla İsrail Oğullarının on iki nakibi oluşuyla delillendirmektedir.

³³ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 32. Rivayetın benzeri için bkz., İbn Bâbeveyh, *Risâletü’l-İtikâdâtü’l-İmâmîyye*, çev. E.R. Fiğlalı, Ankara (1978), 109-110.

Dünyanın ömrü bir gün, yani bir yıl kalmıştır. Ancak Allah o günü benim evladımdan adı adıma, künyesi künyeme uyan yer yüzünü adalet ve iyilikle dolduracak, zulm ve cevrden arıtacak, adı dört Kitab'da anılan kişi/Mehdî zuhûr edinceye kadar uzatacaktır.³⁴

O, imamlara bağlanan, onlara güvenen, onlardan istimdat isteyen ve onları şefî' getirenlerin Allah tarafından mahrum edilmeyeceklerini söyleyerek şu duâyı nakleder:

Allahümme bi-hakkı'l-Hüseyn ve ahîhi ve ümmihî ve ceddihî ve benîhi ve zürriyâtihi hallisnâ fi-hi ve ente erhamür'râhimîn³⁵

On İki İmam

Seyyid Hüseyin daha sonra sözlerin *Şerhinde* on iki imam hakkında tafsilatlı bilgi verir. Buna göre, yaratılış Muhammed-Ali'yle birlikte başlamıştır ve nokta-i nübüvveti teşkil eden cevher-i aslî peygamberler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşmıştır. Hz. Peygamberin Kâsım, Abdullah, Tayyib, Tâhir, Zeyneb, Rûkiye, Ümmü Gülsüm adında çocukları olmasına rağmen henüz daha cevher-i aslî zahir olmamıştır. Rasulüallah'ın "*Her nesep ve hasep kesilir ancak benim neslim kıyamete kadar bakidir*"³⁶ sözü hükmünce bu zuhûr olacaktır. Nitekim Rasûlullah, mîrâc yolculuğu esnasında cennet yemeklerinden yiyerek dönmüş ve Hz. Hatice'yle buluşmuş ve artık cevher-i aslî kemâl ile batna düşmüştür.³⁷ Hz. Peygamber son peygamber olduğu için çocuğun dişi olması gerekmiştir. Ona layık er kişi de Ali olmuştur. Çünkü o, imamdır ve velâyetin başıdır. Böylece nokta-i nübüvvet ile nûr-ı velâyet bir araya gelmiştir.³⁸ Bundan sonra Seyyid Hüseyin sırasıyla Hz. Ali evladını on ikinci imama kadar sayar ve onlar hakkında kısa bilgiler verir:

Evvel İmâm Hasan (as) zuhûra geldi. İmâmet cevherinden kendi nasîbin aldı. Ancak bâkî cevher-i asliyye ile ve mâi racüliyyet ile batn-ı zâhirden İmâm Hüseyin zuhûra geldi. Ânın hakkında Rasûl (as) buyurmuştur: "*Hüseynün minnî ve ene min Hüseyin*"³⁹ Hüseyin'in on zürriyeti oldu. Amma nokta-i nübüvvet ve mâ-i racüliyyet cevher-i asliyye Ali

³⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 32-33. Ebû Davûd, Mehdî, 1; İbn Mâce, Fiten, 34; Ahmed, Müsned, III, 27-28, 36-37. Bu ve önceki mehdîyle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz., Avni İlhan, *Mehdîlik*, İstanbul (1993).

³⁵ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 32. Çevrisi: "*Ey Allahım, Hüseyin, kardeşi, annesi, atası ve evladlarının hakkı için bizleri halâs eyle/kurtar, sen merhamet edenlerin en merhametlisin*".

³⁶ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, III, 143.

³⁷ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 31-32. "Nutfe-i nübüvvet mâ-i racüliyyet cevher-i asliyye-i tekâzâsıyla me'an batn-ı zâhire düşdü. Bu dört hâssanın neticesinden gör ki ne şahıs hâsıl oldu."

³⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 31.

³⁹ "*Hüseyn bendendir, ben Hüseyindenim*". Tirmizî, Menâkıb, 30; Ahmed, Müsned, IV, 172; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

Esğar, yani İmâm Zeyne'l-Âbidîn idi. Ve İmâm Zeyne'l-Âbidîn'in on zürriyâtı oldu. Amma imâm ve hucet ve cevher-i asliyye İmam Muhammed Bâkır idi. Egerçi İmam Muhammed Bâkır'ın on zürriyâtı oldu. Amma hucet Ca'fer-i Sâdık idi. Egerçi Ca'fer-i Sâdık'ın on zürriyâtı oldu. Amma İmam Musa Kâzım (as) idi. İmam Musa Kâzım'ın otuz yedi zürriyâtı oldu. Amma Ali ibn Musa Rızâ idi. İmam Ali Musa Rızâ'nın oğlı heman Muhammed-i Takî idi. Egerçi Muhammed-i Takî'nin dört oğlı oldu. Amma İmam Aliyyü'n-Nakî idi. Egerçi Aliyyü'n-Nakî'nin altı oğlı oldu. Amma İmam Hasan Askerî idi. İmam Hasan Askerî'nin bir oğlı oldu, adı İmam Muhammed'dir gayb oldu ve "on ikincisi oldı" diler. (Salavâtullahi aleyhim ecme'in). Çün İmam Ali nûr-ı vilâyet ve hucet ola. Ve on iki İmamın evveli ola ve on birinin atası ola ve vilâyet ve imâmet ânın zürriyetinde hatm ola.⁴⁰

Bu anlatımla Seyyid Hüseyin Şî İmâmiyye imâmet inancında ifade edilen on iki imamı sırasıyla zikretmiş, velâyet vasfının nesilden nesile intikâliyle onları Hasan ve Hüseyin'in diğer evladlarından üstün tutmuş hem de Ehl-i Beyt'in diğer üyelerini bu sıralamanın dışında bırakmıştır. Bununla birlikte metinde ifade edildiği gibi bu on bir evladın dışında Ali evladının ve torunlarının olduğu bilinmektedir. Anadolu'da Ocakzâdeliler denilen Alevî ocakları kendilerini "Seyyid" olarak bu nesle nispet etmekte; halk da diğer Ali evladını birbirinden ayırt etmeksizin onlara saygı, sevgi ve muhabbette yarışmaktadırlar.

Müellif Nâd-ı Ali duâsının açıklamasında, imamlara istinaden duâdaki her bir harfin ayrı remiz ve işaretleri olduğunu ifade eder. Harflerin çeşitli tasniflerini yaparak bu yorumlardan birisinde; hurûf-ı mahfinin on olduğunu ve bunun on imama işaret olduğunu, bunlardan ilkinin Hz. Hüseyin, sonuncusunun Kâim Muhammed Mehdî olduğunu ifadeyle, artık Kâim Mehdînin zuhûr zamanı geldiğini, bunu ط / Z harfinin cifrede Hicri 900'e tekabül etmesinden çıkardığını ve zuhûr zamanının yaklaştığını açıklar.⁴¹ Seyyid Hüseyin'in bu kehaneti, *Giriş* kısmında ifade ettiğimiz gibi, onun bir Safevî propagandisti olduğunu akla getirmektedir. Şah İsmail'in Safevî Devletini 907/1501'de kurmasını dikkate alırsak, böyle bir iddianın sistematik Safevî propogandasının bir parçası olması muhtemeldir. Ancak mehdîlikle ilgili iddiaların genellikle yüzyıl başları esas alınarak ileri sürüldüğünü de göz ardı etmemek gerekir. Bir

⁴⁰ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 31-32. Burada imamların çocuklarına dair verilen sayılar büyük ölçüde tarihî realiteyle örtüşür. Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşad*, çev., D.Duman, İstanbul (1996), 297-98, 307, 319, 338, 353, 365, 380.

⁴¹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 42. Ancak müellifin bu kehaneti çıkmamıştır. Bu nedenle A. Rıfat Efendi, İmam Ca'fer-i Sâdık'a nispet edilen bu gibi haberlerin sahih olmadığını Mehdînin zuhuru hakkında pek çok rivayet bulunduğunu ve doğru bilginin ancak Hakikat-ı hâl ehline ait olduğunu belirtir. Bkz., *Mir'âtü'l-Mekâsıd*, İstanbul (1293), 101.

başka ifadeyle bu tarihleme rastgele Şah İsmail hareketine tesadüf etmiş de olabilir.⁴²

Tevellî ve Teberrî

Seyyid Hüseyin *Şerh*'in on birinci sözünde “sefine hadisi” diye meşhur rivayeti⁴³ zikrederek Ehl-i Beyt'e muhabbet ve dostluğun gerekliliğine vurgu yapar.⁴⁴ Bunu da Musâ Kâzım ve Ali Zeyne'l-Âbidîn'den naklettiği iki rivayetle yine Rasulüllah'a dayandırır. Rivayetlere göre Hz. Peygamber:

“Her kim beni severse, kızımı ve oğullarımı da sevsin ki onlar, Ali Fatıma Hasan ve Hüseyin'dir. Böyle yapan kişi kıyamet günü benimle birlikte dir. Eğer bu dördünü benden ayırırsa onun sevgisi bana ezadır, beni incitir.”; “Kim benim gibi dirilmek ve ölmek, cennette bana kavuşmak ve benimle komşu olmak ve Tanrıyı görmek isterse Ali b. Ebî Tâlib'i ve onun zürriyetini sevsin.”⁴⁵

buyurur. Esasen Seyyid Hüseyin eserin pek çok yerinde bi'l-vesile Hz. Ali'ye muhabbeti ve velâyeti/dostluğu vurgular. Örneğin yirmi yedinci sözün açıklamasında Rasulüllah'a istinaden Ehl-i Beyti sevmenin kendisini sevmek, onlara düşman olmanın kendisine düşman olmak gibi olduğunu vurgular.⁴⁶ Kırk yedinci sözün açıklamasında o, Hz. Peygambere istinaden, Ali sevgisinin kişiyi cennete götüreceğini ifade eder;⁴⁷ hatta, “*bütün insanlar ve cinler Ali ve evladının sevgisinde birleşmeselerdi Allah cehennemi yaratmazdı.*” der. Zira Hz. Ali'nin şeriat ile âlim, tarikat ile âmil, marifette ârif ve hakikatte kâmil bütün iyi ahlâkî sıfatlara sahip olduğunu, onu sevip sözünü tutanlara, yaptıklarını yapanlara, irfânına vâkıf olanlara ve haliyle hallenlere cehennem gereksiz olduğunu belirtir ve bu konuda Bakara sûresi 2/166-167. ayetleri delil getirir. Yine o, Bakara sûresi 2/208. ayete istinaden Hz. Ali ve evladına düşmanlığın şeytanın aldatması olduğunu ifade ederek onlara düşmanlık besleyenlerden de uzak durulması gerektiğini söyler. Böylece tevellî ve teberrînin gerekliliğini Kur'an'a istinaden dile getiren müellif bu konuyu, “*her kim muhabbet ile Hz. Ali kapısından içeri girerse emin olur, her kim de düşmanlıkla dışarı çıkarsa lanet olunur*” sözleriyle bitirir.⁴⁸ Yine müellif, elli

⁴² Mehdilikle ilgili değerlendirmeler için bkz. Avni İlhan, *Mehdilik*, 93 vd., E. Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, 4. baskı, Ankara (1990), 246-288.

⁴³ Sefine Hadisi: “*Benim ehl-i beytimin muhabbeti ve meveddeti Nuh peygamber gemisine benzer. Kim o gemiye girse necat bulur ve kim onlara muhalefet kalsa helak olur*”. Bkz., Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 343; Süleyman-ı Belhî, *Yenâbiu'l-Mevedde*, 28.

⁴⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 18-19.

⁴⁵ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 19.

⁴⁶ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 45.

⁴⁷ Benzer rivayetler için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 411; Süleyman-ı Belhî, *Yenâbiu'l-Mevedde*, 72, 84.

⁴⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 83-84. Müellif *Fütüvvetnâmesinde* tevellî-teberrî'nin tâlibin ertebesine ve sülûkuna göre değiştiğini ifade ederek biraz daha tasavvufî bir izah yapar ki bu izah bazı Bektâşî kaynaklarında da dile getirilmiştir.

sekizinci sözün şerhinde “meveddet ayeti” olarak bilinen Şûra sûresi 42/23. ayetini zikrederek, “*her kim hubb-i Ali’dir ameli kabul ve ehl-i cennetdir ve her kim düşmen-i Ali’dir ameli makbûl değildir, ehl-i cehennemdir.*” demektedir.⁴⁹ İsnâaşeriyye Şîliğindeki gerçek mü’minliğin ölçüsünün Hz. Ali ve evladının imametine inanmak olduğu şeklindeki inanca benzeyen bu kabul, Alevî kültüründe zaman içinde Melâmî tavırla birleşince, Hz. Ali sevgisi ve dostluğunun ahirette kurtuluş için yeterli olduğu fikriyle gündelik ibadetlerin terki veya farklı biçimlerde yorumlanması gibi sonuca ulaşmıştır.

Ehl-i Beyt’e Salavât Getirmek

Ehl-i Beyt’e salavât getirmek de onlara muhabbetin ve onları şefî’ olarak görmenin tabîî bir sonucudur. Seyyid Hüseyin Nâd-ı Ali duâsının açıklamasında Ehl-i Beyt zikr edilince “Salavât’ullâhi aleyh”, “Allâhümme salli alâ âli Muhammed”, “Radiyallâhu anh”, “Kerremallâhu veche” gibi duâ cümleleri yanında “Aleyhi’s-selâm”⁵⁰ denilmesini şöyle açıklar:

Çünkü onlar nokta-i nübüvvetle tarif olundular ve cevheri asliye ile tesmiye olundular. Onlar başka evlada ve başka ashaba benzemez, bunlar peygamberlere bedeldir, Huda’nın imamları ve uyulması gereken masumlardır. Meleklerle ve peygamberlere ismetden ötürü aleyhisselam, denilir. Bunların da ismetine şek ve şübhemiz yokdur. Nitekim Hak Teâlâ, “ey Habibim, ben insanlar içinde ismet kılam”⁵⁰ buyurur. Bu hitaptan evladları mahrum eyley mi? Haşa, eylemez. Bunlar zikir olundukda ashab oldukları için “Radiyallahu anh” derler, mükerremliği ifade için “Kerremallâhu veche” derler. Al-i Muhammed oldukları için “Allahümme salli alâ Muhammed ve alâ Âli-i Muhammed” denilir. Zira onlar en hayırlı Âl ve evladır. Nitekim “*Allâhümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli-i Muhammed*” denilir; eğer “âli-i Muhammed” denilmezse salavât tam olmaz, eğer salavât getirilmezse duâ kabul olmaz. Nitekim Rasulüllah (Sav): “*Duâlar perdelenmiştir; Tanrı Teâlâ katında kabul olunmaz, tâ bana salavât getirmeyince.*” buyurur. Pes onlara salavât getirmek, yani aleyhi’s-selâm,

Anadolu tasavvuf geleneğinde tevellî-teberrî inancı diğer bazı tarikatlarda da vardır. Bu tevellî esaslı bir kabuldür, yani Ali ve evladına muhabbet beslenirken sahabenin büyüklerinden teberî edilmez, onlar hakkında saygı ifadelerine rastlanır. Örneğin bkz. Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, nşr. E. Coşan, İstanbul trz., 78; A. Rıfat, *Mir’atü’l-Mekâsîd*, 193-194. Ancak Hz. Ali’yle mücadeleden vazgeçmeyen Muaviye’den, Hz. Hüseyin’in şehadetine sebep olan Yezid’den, yani Emevîlerden teberî esastır ve Yezid’e lanet okunur. Bununla birlikte Safevî Şîliğinin tesirinde kalan Alevî ocaklarında sahabenin büyüklerinden de teberriye rastlamak mümkündür.

⁴⁹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 101-102.

* Bu duâ cümlelerinin çevrileri sırayla; “Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun”, “Ey Allahım Muhammed ailesine rahmet eyle”, “Allah ondan razı olsun”, “Allah yüzünü keremlendirsin”, “Allah’ın selamı onun üzerine olsun”.

⁵⁰ “Kerremallâhu veche” duâsı hiç puta tapadığı için sadece Hz. Ali’ye yapılan bir duâdır.

Kur’an, 5 Maide/67.

aleyhi's-salavâtu ve's-selâm, demekden ihtirâz itmek ve cidâl kılmaktan sakınmalıdır.⁵¹

Seyyid Hüseyin'in burada tartıştığı konu esasen metinde de ifade edildiği gibi dinî gelenekte sadece peygamberlere ve meleklerle nispetle kullanılan "Aleyhi's-selâm" duâ cümlesinin Ehl-i Beyt için de kullanılmasının gerekliliği, bundan sakınmanın ve buna karşı çıkmanın abesliğidir. Esasen bu kullanım şekli, Şîî İmâmiyye'de görülen bir gelenektir ve yine metinde ifade edildiği gibi imamların ismetini/masumiyetini kabule dayanmaktadır.

Sonuç

Hutbetü'l-Beyân'ın *Şerh*'indeki Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve diğer imamlarla ilgili kabullerin büyük ölçüde Şîî İmâmiyye geleneğine göre olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Anadolu'daki Şîî-Safevî propagandanın XV.yy'ın ortalarından itibaren (muhtemelen Şeyh Cüneyd'in ziyaretini müteakip) sistemli bir şekilde başladığını göstermektedir.

İlk yaratılışla birlikte zuhur eden nûr-ı velâyetin dünyevî tezahürleri olarak kabul edilen imamlara yönelik mistik bakış, tasavvufi bir gelenek içinde Şîî inanç formlarıyla yoğrulmuş biçimde ilgili inanç motiflerini oluşturmuştur. Buna göre velâyet sahibi Hz. Ali, Hz. Peygamberin kızı Fatıma'yla evlenerek bu vasfının Ehl-i Beyt ailesinin diğer fertlerine geçmesini temin etmiş ve velâyet on ikinci imam Kâim Muhammed Mehdî'de bâkî kalmıştır. Onlar sahip oldukları velâyet vasfıyla insanlar içinde seçilmiş, günahlardan korunmuş huccetlerdir. Onlara sevgi ve saygıda kusur etmemek gerekir. Ehl-i Beyt yoluna girenler, hakikat âleminde kurtulmuş olanlardır.

Özet: Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî tarafından XV. yy'ın ikinci yarısında yazılan *Şerhu Hutbetü'l-Beyân*'daki Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve diğer imamlarla ilgili kabullerin büyük ölçüde Şîî İmâmiyye geleneğine göre olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre velâyet sahibi on iki imam insanlar için seçilmiş ve günahlardan korunmuş huccetlerdir. Onlara sevgi ve saygıda kusur etmemek ve onların yoluna tabi olmak gerekir.

Anahtar Kelimeler: *Şerhu Hutbetü'l-Beyân*, on iki imam, velâyet, muhabbet.

⁵¹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 43-44.